

AZ ÁVH HATÁRŐRSÉG TEVÉKENYSÉGE KÜLÖNLEGES JOGRENDI HELYZETBEN EGY KONKRÉT 1952-ES ESETBEN

1. Bevezetés

Publikációmban az Államvédelmi Hatóság Határőrség és Belső Karhatalom (ÁVH Határőrség) egy 1952 szeptemberi, tíz napos országos akciójával kívánok foglalkozni és az események bemutatásán keresztül érzékeltetni a különleges jogrendi viszonyok akkori határőrségi érvényesülését.

Megítélésem szerint hazánkban 1949-1958 között különleges jogrendi helyzet volt. Már maga az ÁVH 1950. január elsejei megalakítása is ezt mutatja. Létrehozásának egyik fontos célja a Rákosi Mátyás ekkor megteremtett egyéni hatalmának belső biztosítása lett. Ezt mutatja, hogy a szervezetet nem valamelyik minisztérium alárendeltségébe, hanem a minisztertanács hatáskörébe helyezték. Csak 1953-ban, amikor Rákosi hatalma először megroppant és szovjet nyomásra le kellett mondania a miniszterelnöki funkcióról, került át az ÁVH a belügyminisztériumhoz.

Intézkedések sora mutatja a különleges jogrendi helyzet kialakulását. Nézzünk néhányat ezek közül, amelyek a határőrséget is kiemelten érintették:

- A Honvéd Határőrség megszüntetése és szervezetének betagolása az újonnan létrehozott ÁVH-ba. Ezt követően a régi tisztek eltávolítása.
- A Honvéd Határőrség korábbi vezetéséből az első országos parancsnok Pálffy György altábornagy, törzsfőnöke Németh Dezső ezredes és magas beosztású Korondi Béla ezredes határőr tisztek, valamint a volt belügyminiszter Rajk László koncepciók perében történt elítélése és törvénytelen kivégzése.
- A határsáv intézményének létrehozása, kitelepítések a területéről, a bent tartózkodás korlátozása.
- Határővezet létrehozása először a jugoszláv, majd az osztrák államhatár mentén.
- Műszaki zár és aknamező kiépítése szintén a jugoszláv és az osztrák határszakaszon.
- A sorkatonai szolgálat idejének felemelése két évről három évre.
- A tiltott határátlépéssel és a katonák, rendvédelmi dolgozók külföldre szökésével kapcsolatos büntetési tételek megszigorítása. Ezen a téren különösen súlyos, hogy lehetővé tette a jogszabály az elkövető közvetlen hozzátartozóinak felelősségre vonását is.
- A jugoszláv kormánnyal a határincidensek kivizsgálására, rendezésére megkötött „Szabadkai Egyezmény” felmondása.
- A Jugoszláviába irányuló határforgalom szinte teljes leállítása.
- Katonai védelmi övezet kiépítése a jugoszláv államhatár mentén.

2. Magyarország kapcsolata Jugoszláviával

A publikáció szempontjából kiemelten fontos, hogy szóljunk néhány szót a két ország kapcsolatáról. A tragikus helyzet kezdete a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája (1947-1956 között működött) 1948. június 20-22-ei bukaresti ülése, ahol Jugoszláviát, mert vezetése nem akarta alávétetni magát a sztálini irányvonalnak, kizárták a „Kominform”-ból. Ezzel elkezdődtek az ellenségeskedések Jugoszláviával, beköszöntött a „Tito az imperializmus láncos kutyája” korszak. A Rákosi féle magyar politikai vezetés minden szovjet kívánságot túllihegve élezte a feszültséget a két állam között. Az időszak eseményei egyik ága a kialakult úgynevezett ügynökháború. Mindkét oldal, a legkülönbözőbb céllal (kártévés, felderítés, propagandaanyagok bejuttatása, személyek elrablása stb.) ügynököket dobott át a másik területére. Pontos adatokkal valószínűleg nem fogunk rendelkezni, de több száz esetről van szó. A kérdéskörnek jelentős irodalma van¹, részletesebben csupán az itt feldolgozandó egyetlen esettel kívánok foglalkozni. Az ügynökháború nem katonai jellegű vonatkozásai a határőrségnél a felderítő szolgálat feladatkörébe tartoztak².

Jugoszláviából is érkeztek menekültek, ellenzéki személyek hazánkba, akik nem fogadták el az ott kialakult irányvonalat és a moszkvai állásponthez igazodtak. Kialakult hazánkban egy jugoszláv emigráns kör és szolgálataikat a magyar vezetés elsősorban a propaganda terén kamatoztatta. A jugoszláv emigráció egyik vezetője Dusan Vidovics akinek az elrablására a jugoszláv UDB³ 1952. január végén egy háromfős kommandót küldött Magyarországra. Az elképesztő akciónak, amely teljes sikerrel, az elrabolt áldozat Jugoszláviába szállításával végződött, szintén széleskörű irodalma olvasható⁴. A magyar kormány szinte sokkos állapotban a lehető legrosszabb módon reagált. Az itt lévő emigráció hét vezetőjét koholt vádak alapján, mely szerint valamennyien titoista ügynökök, koncepciók perben ítélte el és börtönözte be. A sikeres jugoszláv ügynöksoportot egy Bán László⁵ nevű, többszörösen büntetett volt magyar állampolgár vezette, aki 1950-ben szökött ki Jugoszláviába és az ADB szolgálatába állt. A jugoszláv felderítés a siker alapján vérszemet kapott és ez a kezdete az általam feldolgozandó határőrségi akciónak. 1952 augusztusában az előző eredményen felbuzdulva ismét átküldték a Bálint csoportot. Ezúttal a jugoszláv emigráció vezetőjét Boris Verstovseket kellett elrabolniuk. A rablás sikerült, de az ÁVH ezúttal éberebbnek bizonyult és a Rákosi korszak legnagyobb embervadászata vette kezdetét. Összesen mintegy 9000 ember tíz napon keresztül hajszolta a csoportot. A határőrség üldöző csoportja helyi lakos bejelentése alapján, Algyótól keletre rövid tűzharcot követően elfogta őket. Előre szaladva időben, a résztvevők öt tagjából a bíróság négyet

¹ Jakus János: Titkos háború a déli államhatár mentén az '50-es évek elején. Közép-európai Közlemények 5. évfolyam 1.; Ritter László: Titkos háború a szovjet blokk és Jugoszlávia között, 1948-1955. Történelmi Szemle 2012/1. 1-28. o. Ritter László titkos háború Magyarország és Jugoszlávia között. Jugoszláv és magyar hírszerzés 1948-1953. História 2010/1-2. 48-52. o.

² Orgoványi István: Az Államvédelmi Hatóság Határőrség felderítő osztályának megszervezése és tevékenysége 1950 és 1956 között I-II. rész. Betekintő 2015/1-2. Fórizs Sándor: A határőrség felderítőszolgálatának tevékenysége 1951-1952-ben. Felderítő Szemle 2021/1. 180-193. o.

³ UDB, Uprava Darzavne Bezbednost, = Állambiztonsági Igazgatóság, jugoszláv katonai felderítési és hírszerzési szervezet.

⁴ Zádori: Jugó emberrabló ügynökök Rákosi Magyarországn. hvg.hu https://hvg.hu/itthon/20100318_jugoszlav_magyar (Letöltés ideje: 2021.09.15.)

⁵ Egy kalandor élete. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára. https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=3129942773742718&id=121560831247609 (Letöltés ideje: 2021.09.15.); Bálint László: Fedőneve „Bán László”. Bába Kiadó, 2005.

halálra egyet pedig életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte. A bírósági tárgyalás a kortárs sajtóban széles nyilvánosságot kapott⁶. Bán Lászlót 1953-ban kivégezték. Az időszak magyarországi jugoszláv emigrációjának helyzetével, az ellenük indított koncepciók perekkkel, illetve későbbi részleges rehabilitációjukkal foglalkozik publikációiban Vukman Péter⁷, melyeket a körülmények jobb megismerése érdekében érdemes a Tisztelt Olvasónak megismerni.

3. A nagy határőrségi operáció

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára őrzi az egykori határőrség írásos anyagait. Az 1952 szeptemberi nagy akcióval kapcsolatban három dossziében találtam vonatkozó iratokat. Már az eseményeket követően Rákosi Mátyás a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) elnöke az év novemberében tartott határőrségi parancsnoki értekezleten hozzászólásában⁸ is megemlíttette a történeteket. Hét oldalas gépelt beszéde a dossziében két eltérő gépelési móddal, de azonos szöveggel, megtalálható a gyűjteményben. Ebben egy előtte elhangzott jelentésre is reagált, amelyben a jelentést tevő megemlíttette, hogy a határsértők, ügynökök gyakran használnak lőfegyvert a határőr járőrökkel szemben. Rákosi a rá jellemző csúsztatással lekicsinyelte a felvetést, mondva, a Bán csoport is elfogásakor felemelte a kezét. Ami persze nem volt igaz, hiszen az elfogásakor tűzharcra került sor, és az egyik ügynök azért nem tudott öngyilkos lenni, mert megsebesült és kiütötték a kezéből a pisztolyát. Ezt nyilván a határőrség parancsnokai is tudták, hiszen a saját katonáik fogták el a személyeket, de Rákosit ez az eltérés láthatólag cseppet sem zavarta.

A második témánkkal kapcsolatos dosszié is rendkívül érdekes⁹. Ez két azonos című, de eltérő nyilvántartási számú és szövegű, két-két oldalas határőrségi parancsnoki utasítást tartalmaz. Eredeti nyilvántartási számuk mutatja, „1-1.808/1952. sz., illetve „1-1.809/1952. sz.”, hogy az irattárban egymást követően iktatták őket „ÁVH Határőrség Parancsnokság” fejrészsel. Mindkettő aláírása „Piros László áv. vezérőrnagy az ÁVH. Határőrség Parancsnoka”¹⁰ (tollal, kézírással). Aláírásuk dátuma „1952. évi szeptember 21”.

Az ügynökcsoport elleni hajsza szeptember 13-án vette kezdetét, ennek az utasításnak a dátuma viszont 21-ei, és nem találtam korábbi, esetleg az eseményeket indító parancsot vagy utasítást. Ilyennek nyilvánvalóan lennie kellett, talán már leselejteztek vagy valahol a levéltárban lapul. Miért került kiadásra később is egy utasítás? A tartalmából látszik, nyolc nap eredménytelen tevékenységet követően ideges a határőrség vezetése, és mindenki tudja, fejek fognak hullani, amennyiben a keresett személyek kijutnak Jugoszláviába.

⁶ Bácskiskunmegyei Népújság 1952.11.18.

⁷ Vukman Péter: Hat jugoszláv politikai emigráns és az állambiztonság (1948-1955). I rész. Betekintő 2015/4. 1-18. o. Vukman Péter: Megfigyelés, beszerzés, koncepciók perek. Hat jugoszláv politikai emigráns és az állambiztonság. (1948-1955). II. rész. Betekintő 2016/1. 48-51. o.

⁸ MNL OL HOP XIX-B-10 1952. év 6. sz. doboz I/4, I/5/1. tárgykör 17. folyószám „Rákosi Mátyás elvtárs hozzászólása a Parancsnoki értekezleten 1952. november hó 22.-én.”

⁹ MNL OL HOP XIX-B-10 1952. év 13. sz. doboz IV/1,3,4,5. tárgykör 5. folyószám. „ÁVH. Határőrség Parancsnokának utasítása az 1-5. határőrkerület parancsnokai és politikai osztályvezetői részére” 1952. szeptember 21.

¹⁰ Uo.

4. Az „1-1.808/1952. sz.” utasítás.

Az utasítás nem foglalkozik konkrét szervezési kérdésekkel, inkább „lélektani” megerősítést ad a parancsnokoknak, valamint lehetővé tesz néhány egészen szélsőséges megoldást. A kiskunhalasi kerületnél egy ügynök kijutott Jugoszláviába, persze később kiderült, nem a keresett csoportból. Mégis elég ok az idegességre, hiszen a kerületek „teljes harcászaltságban” és „megerősített határszolgálat” tevékenykednek, ennek ellenére megtörténhetett a dolog. Kiemelem néhány eredeti megfogalmazást az utasításból:

- A jugoszlávokról „Az utóbbi napokban előfordult, hogy átvágták a műszaki zárat, aknákat szedtek fel, bejöttek a nyomsávra, sőt még annál is beljebb, rálöttek, gránátot dobnak a járőreinkre és egyetlen esetben sem fordult elő, hogy a titóista banditákat, provokátorokat határőreink elfogták vagy megsemmisítették volna. Ez szégyen egész határőrségünkre.”¹¹ Lényegében a parancsnok szítja a feszültséget.
- „Amennyiben titóista provokátorokat a műszaki záron kívül magyar területen semmisítenek meg járőreink azt azonnal be kell húzni a műszaki záron belüli oldalra.” Ez az intézkedés természetesen ütközik a helyszíni kivizsgálás feltételeinek biztosításával, a tethely érintetlenül hagyásával.
- „A fegyverhasználattal kapcsolatban - további intézkedésig, - elrendelem, hogy a határsértőket egyszer kell felszólítani „Állj” felszólítással és amennyiben nem áll meg, szökni készül, vele szemben azonnal fegyvert kell használni.”¹² Ennél a bekezdésnél az országos parancsnok nemes egyszerűséggel lépte át a kormány által kiadott törvényes fegyverhasználat módját, illetve az általa elrendelt szigorítást kiterjesztette minden személyre, akik nem kapcsolódtak az elrendelt operációhoz.

5. Az „1-1.809/1952. sz.” utasítás.

A második utasításban ismételt megemlítik, hogy a kiskunhalasi kerületnél egy ügynök kijutott az országból. „Ennek oka, hogy egyes határőrök és tisztek nem voltak éberek, hanyagul teljesítették a szolgálatot, megszegették esküjüket.”¹³ Két tiszttel szemben fegyelmi vizsgálat lefolytatását rendelik el, illetve őket egy rendfokozattal visszavetik. „A büntetlen határsértésért, az ügynök kiszökéséért felelős határőröket őrizetbe vettem és a fegyelmi eljárást megindítottam.”¹⁴ fejeződik be a bekezdés, megértetve mindenkivel, mi lesz egy esetleges sikertelenség személyi következménye.

Ezt követi egy sor módszertani utasítás kiadása majd a szokásos, az egész állomány előtt felolvasandó kitétel.

6. A határőrség konkrét tevékenysége

A ténylegesen lezajlott eseményekre, a határőrség tevékenysége méretére, jellegére, a konkrét intézkedésekre egy másik iratgyűjtő tartalmából tudunk következtetni.¹⁵

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ MNL OL HOP XIX-B-10 1952. év 13. sz. doboz IV/1,3,4,5. tárgykör 8. folyószám. Az 1952. évi határőrségi akció során keletkezett okmányok gyűjteménye.

A dossziében a kerületek által felterjesztett jelentések, távmondatok találhatóak, „ömlesztett” rendszerben, külön nyilvántartási szám nélkül. Szerencsére a belső tartalom mellett, amely magában is rendkívül értékes, feltüntetik a küldő megnevezését és az időpontot. Látszik, hogy a teljes osztrák és jugoszláv államhatáron megerősített szolgálati módot rendeltek el az 1-5. határőr kerületeknek, illetve a győri önálló zászlóaljnak. Nyugatról és az orosházi kerülettől erőket csoportosítottak át. Személyi állomány érkezett a határőr tiszthelyettes iskoláról, a határőr és honvédségi tiszti iskolákról, a belső karhatalom zászlóaljaitól és tiszthelyettes iskolájáról, a rendőrség különböző kötelekeitől, honvédségi alakulatoktól. A tevékenységbe bevonták a civil együttműködőket, a halőröket, mezőőröket, erdőőröket, vasúti pályaőröket. A határmenti helyi lakosokat mindenhol mozgósították az idegen személyek megjelenésének jelentésére. Az ügynökcsoporthoz a kiszökésével eleinte a Duna valamelyik oldalán számoltak, mert januárban az első esetben itt jutottak ki. Később a Tisza két oldalán Szeged alatt koncentrálták az erőket a befutott új adatok alapján. Mindezek miatt a pécsi (4.) és a kiskunhalasi (5.) határőr kerületek kerültek a főirányba. Az események méretéről az alábbi adatokból következtethetünk:

- A halasi kerületnél 09.14-én, 27 órán 1827 fő volt, a Duna irányába eső első öt óra létszámát 115-90-111-101-103 főre emelték az alap 60 főről. Az orosházi kerülettől 50 fő, a belső karhatalomtól 895 fő, a honvédségtől 983 fő, a fóti tiszthelyettes iskoláról 150 fő, a budapesti tiszti iskoláról 155 fő, Szegedről a rendőrségtől 130 fő érkezett. A szegedi belső karhatalmi zászlóalj 480 főt adott.
- Pécs szeptember 14-én jelenti, az államhatár főirányait kilométerenként nappal 4, éjjel 7 járőrrel őrzik, a nyomsávot óránként ellenőrzik, a fóti határőr tiszthelyettes iskoláról 382 hallgató érkezett, 15-20-40 fős csoportokban alkalmazzák őket, a rendőrségtől 160 főt, a határőr tiszti iskoláról 370 főt kaptak, a kerület 23 órán 1617 katona tevékenykedett.
- A pécsi Dózsa Gyalogostiszti Iskola egy zászlóaljat állított ki és azt terepszakaszok lezárására, valamint kutatásra alkalmazták.
- Még az eseményektől távol elhelyezkedő Nagykanizsa is kapott azonnal szeptember 13-án a belső karhatalomtól 150 főt, akiket az őrsőkre szétosztották, Zalaegerszeg pedig szintén a karhatalomtól 156 főt.

Az erők alkalmazásának tipikus módszerei:

- az őrsők létszámát jelentősen megemelték, a nyomsávot óránként-két óránként ellenőrizték, a járőröket golyószórával látták el, a kézigránát az alapfelszereléshez tartozott,
- a túloldali területet és a magyar mélységet összefüggően figyelték,
- az államhatárral párhuzamosan többvonalas járőrrendszert szerveztek, mellette irányonként tartalék csoportok minden bejelentésre, adatra reagáltak,
- a bejelentések esetén az érintett területet azonnal körülzárták és átkutatták,
- a főirányokba vezetési csoport települt ki a tevékenység összehangolása céljából,
- folyamatosan ellenőrizték a települések bejáratait, a tömegközlekedési járműveket, vonatokat, megállókat, hidakat, a tanyákat, a rendőrség Szeged belterületét, Makótól Szegedig egy összefüggő terepszakaszt lezártak,
- amint az adatok Szeged irányában kezdtek realizálódni, a bevetett erőket is keleti irányba csoportosították át.

- Úgynevezett „kisőrsöket” szerveztek. Ezen azt értették, hogy a megerősítő létszámból, helyismerettel rendelkező határőrökkel kiegészítve 15-30 fős csoportokat létrehozva, a mélységben az őrsök vonala előtt 2-5 kilométeres terepszakaszokat zártak le. Pécs alatt 28 kisőrsöt állítottak fel, amelyekből 25 őrs 20 fős és 3 őrs tíz fős volt.
- Szükség esetén az adott helyszínre 50 db kutyát és 60 fő határőrt küldtek. A Tiszát keresztbe drótkötéssel áthidalták és rá 6 db csónakot 2-2 fővel felfűztek. Amikor adatot kaptak, hogy a keresett személyeket Szeged Észak Atkasziget környékén látták, a területet 3000 fővel estére körülzárták
- A két nagy folyót külön kiemelten biztosították. A Tisza partjára 9 golyószóróval megerősített járőrt küldtek, rocsókat, 2 fényszórót, rejtett figyelőket a folyóparton mindkét oldalon 30 fővel alkalmaztak.

A nagy tevékenység folyamán több határsértő és két UDB ügynök elfogásra került mintegy mellékes eredményként. A dossziében található egy címzés nélküli távmondattal az alábbi tartalommal „*Jelentem, hogy a keresett ügynök bandát 1952. évi szeptember hó 24-én 09.00 órakor polgári személy által kapott értesülés alapján Szeged.. (térvégi koordináták).körzetben elfogtuk.*”¹⁶ Négy személyt fogtak el, akik egy szalmakazalban bújtak meg. Az egyikük a tűzharc folyamán megsebesült. Ezzel befejeződött az ÁVH valószínűleg legnagyobb méretű akciója.

7. Befejezés

Amint a publikáció elején már említettem, 1952 szeptemberében zajlott a Rákosi korszak legnagyobb méretű szervezett embervadászata. Sajnos a levéltárban fellelhető határőrségi anyagok sok kérdésre nem adnak választ. Nem mutatják be az események felsőszintű irányítását, hiszen itt több rendvédelmi/rendészeti szervezet, a honvédség erői összefogott alkalmazása zajlott, amelyet feltételezésem szerint az ÁVH csúcspanaszának kellett irányítania. A határőrség parancsnoksága szervezetileg ez alatt helyezkedett el. Az egyik anyagban egy félmondatos utalás van erre vonatkozóan. Hiányoznak a határőrség parancsnoksága fentről lefelé irányuló intézkedései is.

Az ügynöksoportot felszámolták. Került, amibe került, a költségekkel senki sem törődött. Itt megint megmutatkozik a rendészet egyes számú, legfontosabb törvénye, mely szerint rendészeti kérdésekben is mindig a politika a meghatározó és csak ezt követően jönnek a szakmai kérdések. Az egész eseménysorozat nem történt volna meg, amennyiben nem következik be a szakítás Jugoszláviával és a magyar politikai vezetés nem akarja túlteljesíteni a vonatkozó szovjet elvárásokat. A sors fintora, 1953 márciusában, tehát eseményeinket követően meghalt Sztálin és a Szovjetunió új vezetése Hruscsovval (1953-tól a Szovjetunió Kommunista Pártja első titkára) az élén rendezni kívánja kapcsolatait déli szomszédunkkal. Még egy darabig hatnak a régi beidegződések. Gőz Imre határőr 1953.07.30-án a Tótszerdahelyi őrsön járőrszolgálatban a túloldalról agyonlőtték.¹⁷ Az enyhülést mutatja, hogy Baján 1953. augusztus 28-án aláírták az új egyezményt „*Egyezmény a Magyar Népköztársaság kormánya és a Jugoszláv Szövetségi*

¹⁶ Uo.

¹⁷ MNL OL HOP XIX-B-10 1953. év 1. sz. doboz I/1-2. tárgykör 1-96. folyószám. Az ÁVH Határőrség parancsnokának 0016. sz. parancsa. 1953.08.01.

*Népköztársaság Kormánya között az incidensek megelőzésének és kivizsgálásának módjáról a magyar-jugoszláv határon,*¹⁸ amely okmány végrehajtása megnyitotta az utat a két ország közötti enyhülés számára.

Rákosi Mátyásnak igen neheze esett a „láncos kutya” periódus után megfelelni az új elvárásoknak, kiejteni a száján a „Tito elvtárs” szavakat. Hosszabb távon ez sem mentette meg őt, hiszen a titoi vezetés nem volt hajlandó elfogadni tárgyaló félként a személyét. A politika éles fordulata határőrizeti vonatkozásban magával hozta 1956-ra a határsáv és a határövezet megszüntetését, az aknamező felszedését, a katonai szolgálat idejének csökkentését, a határőrség létszámának mérséklését és a határőrizet főirányának nyugatra helyezését.

¹⁸ Uo. 0049. sz. parancs 1953.10.28.